

1980 Darbesi'nin Batı Ülkelerindeki Yankıları¹

Aylin AKHAN²

Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 24.01.2022

Kabul Tarihi: 10.05.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 24.01.2022

Acceptance Date: 10.05.2022

Özet

Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri müdahale ile yeni bir dönem başladı. Bu müdahale ile beraber ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli değişimler yaşandı. Yaşanan olaylar, getirilen sansür ve yasaklar gündemi meşgul etti. Ülke içinde yaşanan bu durumun dış politikaya nasıl yansıtacağı konusu en önemli gündem maddelerinden biri oldu. Milli Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin içinde yer aldığı ittifaklara ve antlaşmalara bağlı kalacağını kamuoyuna duyurması üzerine gözler Batı ülkelerinin yapacağı açıklamalara çevrildi. Batı ülkelerinin, Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleye karşı ılımlı bir yaklaşım sergilediği görüldü. Askerin seçilmiş hükümete müdahale etmek zorunda kaldığını savunan benzer nitelikte açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaların yanı sıra dış politikada öne çıkan bir diğer önemli başlık Kıbrıs konusu oldu. Özellikle de Kıbrıs Rum yönetimi ile Kıbrıs Türk Federe Devleti arasında yapılacak görüşmelerin önemi üzerinde duruldu. Diğer önemli konu ise Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönmesi konusunda sergileyeceği tavrın nasıl olacağı sorusu oldu. Son önemli konu ise Türkiye'de yaşanan terör olaylarına karşı alınacak önlemlerdi. Alınacak önlemlerin yeterli olup olmayacağı batı ülkeleri tarafından takip edileceği açıklandı.

Bu çalışma, 1980 Darbesi'nin Batı ülkelerindeki yankılarını ele alarak incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Türkiye'de yaşanan 1980 darbesinin Batı ülkelerinde nasıl yankı bulduğu, dönemin süreli yayın organları incelenerek anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980, Darbe, Askeri Müdahale, Milli Güvenlik Konseyi, Basın.

1980 Coup and Its Echoes in the Foreign Press

Abstract

The interaction between play and culture as a unique phenomenon is one of the important topics discussed in A new era began with the military intervention in Turkey on September 12, 1980. New changes took place in the political, economic, social and cultural life of the country. Events, censors and bans have kept the agenda busy. How this situation that occurred in the country would reflect on the foreign policy of the country was one of the most important topics of the agenda. After the National Security Council announced that they would commit to the alliances and treaties that Turkey is involved in, Western countries were the eyes turned to the statements. Western countries showed a mild approach to military intervention. Similar statements were made, arguing that the military had to intervene in the elected government. Another featured topic of the foreign policy was the Cyprus issue. Especially the importance of negotiation between the Greek Cypriot Administration and the Turkish Federated State of Cyprus was mainly focused on. Another important issue was the question of what would be Turkey's attitude towards Greece's return to NATO's military wing. The last important issue was the measures to be taken against terrorist incidents in Turkey. It has been announced that whether the measures to be taken will be sufficient will be followed by the Western countries.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Nedim Yalansız danışmanlığında yürütülen ve Aylin Akhan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin bir bölümünün geliştirilmiş biçimidir.

² Aylin Akhan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Programı, aylin_akhan_91@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2937-7795.

This study aimed to examine the repercussions of the 1980 coup in Western countries. For this purpose it was tried to be understood and explained by examining the periodical publications of the period how the 1980 coup in Turkey resonated in Western countries.

Key Words: September 12, 1980, Coup, Military Intervention, National Security Council, Press.

1.Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan sonra birçok kez darbe girişimlerine maruz kaldı ve bu sebeple sivil idareye ara verildi. Askeri yönetim ilk olarak, 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koyarak darbeyi gerçekleştirdi. 27 Mayıs darbesinden sonra hükümete karşı darbe girişimleri devam etti. Bu girişimlerinden ilki 22 Şubat 1962 tarihinde hükümette ve ülkede yaşananlardan hoşnutsuzluk duyan askeri komitenin müdahalesi olarak ortaya çıktı. Hemen sonrasında ise, 21 Mayıs 1963 yılında kendini gösterdi. Hükümete müdahale ederek, yönetime el koyma amacı taşıyan bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Bu olay sonrasında; Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edildi. Darbe girişimlerinin ardından 12 Mart 1971 yılında hükümete muhtıra verilerek, yaşanan olaylardan hoşnutsuzluk duyulduğu yine asker tarafından ifade edildi (Beyoğlu, 2005: 99-104).

1970'li yıllar Türk Demokrasi tarihi açısından önem arz eden yıllardı. Özellikle 1973 seçimlerinin yaklaşması “*teokratik düzen özentileri*” tartışmalarını beraberinde getirdi. Laiklik ilkesi bir kez daha sorgulanır hâle geldi. Dini siyasete karıştırma çalışmaları iddiaları bu dönemde bir kez daha ortaya çıktı. 20'nci yüzyılın son çeyreğinde din ve siyasetin tartışılması, genç Cumhuriyet'in uygarlık yarışında hız kaybettiği eleştirilerine maruz bırakılmasına neden oldu (Komisyon, 1981: 10-11).

Genel olarak 1970'li yıllar, Türkiye için zor bir dönem oldu. Toplumda yaşanan iç huzursuzluk, artan terör olayları, ekonomik sorunların çözülememesi; sosyal sorunları da beraberinde getirdi. Tüm bu yaşananların yanı sıra, 1974 affının çıkarılması kamuoyunda tartışmalara neden oldu. Koalisyon hükümetleri arasında sağlanamayan birlik, bakanlıkları da etkiledi. Bakanlıklar arasında partiye göre hareket etme durumları sıkça yaşanmaya başladı. Bununla birlikte, devlet dairelerinde ve Kamu İktisadi Kuruluşlarında (KİT) usulsüzlükler yaşandığı, atamaların ise parti sempatanlığı şekline dönüştürüldüğü iddia edildi. Eğitimde de kısır bir döngü söz konusuydu. Kitaplarda, Atatürk ilkelerine uygun olmayan bilgilerin yer alması, öğretmen yetersizliği ve “*gecekondu*” üniversitelerin kurulduğu iddiası, eğitimde istenilen başarıya ulaşılamamasının nedenleri olarak gösterildi. Bunların yanı sıra Kıbrıs sorununun yaşanması hemen akabinde yaşanan Ege sorunu, zor bir sürecin göstergesi oldu. Tüm dünyayı etkisi altına alan petrol sorunu da yanı başımızda duran diğer bir problemdi. Petrol Üreten Ülkeler Örgütü'nün (OPEC), petrol fiyatlarında sürekli bir artışa gitmesi, enerji ihtiyacı için petrole büyük ihtiyaç duyan Türkiye için içinden çıkılmaz bir durum oluşturdu (Komisyon, 1981: 14-15).

1 Mayıs 1977 yılında gerçekleştirilen terör olayları, ülke içinde anarşinin ne boyutlara ulaştığının kötü bir göstergesiydi. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK), Taksim alanında düzenlediği kutlamalarda, günün sonunda bazı binaların pencereleri ve damlarında tüfek ve tabancalarla ateş açılmasıyla bir anda her yer kana bulandı. 34 kişi hayatını kaybetti, yüzlerce insan yaralandı. Saraçhane ve Beşiktaş'ta da durum vahimdi. Taksim Alanı'na doğru yürüyüşe geçen işçi grupları ve sol kuruluşlara, Maocu olarak bilinen bir örgüt tarafından gerçekleştirilen eylem sonucunda, çok sayıda insan hayatını kaybetti ve yaralandı (Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı, 1978: 24-25).

Türkiye'de 1970'li yıllarda, partiler arasında anlaşmazlıklar giderek arttı. Yasaların çıkarılamaması, yeni üyelerin yemini dışında, mecliste çoğunluğun sağlanamaması, Cumhurbaşkanı seçiminin bir türlü gerçekleştirilememesi, Kıbrıs meselesi, Amerika'nın silah ambargosu gibi yığınla sorun çözüm beklemekteydi. Cepheleşmeler ise sadece siyasal alanda görülmemekteydi. Toplum, devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, yerel yönetimler, yargı organları, güvenlik örgütleri ve iş çevrelerine kadar bu durum kendini göstermekteydi (Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı, 1978: 139).

Parlamentar rejimlerin olmazsa olmazı parlamentodur. Seçimle iktidara gelen partiler meclis çatısı altında yer alır (Nadi, 1972: 544-545). Demokratik yaşamın en önemli unsurlarından birisi de budur. İktidar ve muhalefet parlamenter sistemin vazgeçilmez öğeleridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) çatısı da siyasi partilerden oluşmaktadır (Komisyon, 1981: 111). Seçimler, millî iradeye dayalıdır. 1973 Ekim ayında yapılan seçimlerde de millî iradeye dayalı genel seçimlerin istikrar getireceği kanısı vardı. Bu seçimlerle, enflasyona dur diyebilecek, ekonomik sorunlara çözüm üretebilecek güçlü bir hükümet kurulacağı düşünülmekteydi. Ancak 1973 seçimleri sonucunda, bir partinin tek başına iktidara gelmesi için yeterli çoğunluğa ulaşamadığı görüldü. Bu durum sonrasında, koalisyon hükümeti kurulmasına yönelik tartışmalar başladı. Partiler arasında ise, bir koalisyon oluşturma fikrine sıcak bakılmamaktaydı. Adalet Partisi (AP) adına Süleyman Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi'yle bir koalisyon kurulmasına karşı bir tutum sergilerken, Cumhuriyet Halk Partisi adına Bülent Ecevit de benzer bir tutum izledi. Demokratik Parti de iki partiden biriyle koalisyon oluşturmak istemiyordu. Özellikle Süleyman Demirel'in başında olduğu AP ile bir koalisyon oluşturmayı reddetti. Milli Selamet Partisi ise farklı bir tutum izledi. Çıkarları doğrultusunda herhangi bir partiyle ortak hareket edebileceğini belirtti. Ancak tabanın vereceği tepki ihtimali parti içinde huzursuzluk yarattı. Tüm bu yaşananlar Ocak 1974'e kadar sürecek bir hükümet krizine neden oldu. Partiler arasında uzlaşmaz tavır devam etmekteydi. Seçimlerin sonucu, partiler arasında farklı değerlendirilmekteydi. AP'de bir gerileme söz konusuydu. Oy oranı; 1969'da %46,5 düzeyinde iken, 1973 yılında; %17,1 civarında gerileyerek %29,4'e düştü. Bu seçimler, AP'nin kesin zaferiyle sonuçlanacağı beklentisinin çok altında kaldı. Özellikle ekonomik duruma çözüm üretilmemesinin faturasının Süleyman Demirel'e kesildiği kanısı vardı. DP Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder de bu durumu şöyle değerlendirdi: "*Millet, Demirel'i elemiştir.*" (Ahmad, 2010: 399-401).

1977 yılı Türkiye'de hem toplumsal alanda hem siyasi alanda huzursuzlukların yaşandığı bir yıl oldu. Seçimlere birkaç gün kala, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Bülent Ecevit saldırıya uğradı. Saldırı, 29 Mayıs 1977 günü İzmir Çiğli Havaalanı'nda yaşandı. Ecevit, suikast girişiminden kurtuldu. Bu saldırının iktidarda bulunan Milliyetçi Cephe'nin (MC) bir girişimi olduğu iddiaları da siyasette tartışmalara sebep oldu. Yaşanan bu olay, toplumun kutuplara ayrılmaya başlaması olarak değerlendirildi (Arslan, 2005: 149).

5 Haziran 1977 yılında yapılan seçimler gergin bir ortamda gerçekleşti. Seçim sonucu ile ilgili de bir kargaşa vardı. CHP, seçimi kazandığını savunuyordu. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de tek başına iktidarı kazanan partinin olmadığı iddiasında bulundu ve "*İktidara ortak lazım*" açıklamasını yaptı. Tüm bu tartışmalar, 7 Hazirana kadar devam etti. CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) 16, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) 3, DP ise 1 milletvekili çıkardı. Bağımsız milletvekili sayısı ise 4'tü. Bu seçimlerde dikkat çeken bir detay da sayıları yüzü bulan eski milletvekillerinin seçimi kaybetmesi oldu. Diğer bir önemli nokta da seçime katılma oranıydı. 1973'de % 66,8 olan oran bu seçimlerde, % 72 gibi bir sayıya ulaştı. Tüm bunlara rağmen seçimde tek başına iktidar olabilecek bir parti çıkmadı. Böylelikle koalisyon tartışmaları başladı. Güvenoyu sorunu da beraberinde geldi. Bu durum liderler arasında tartışmalara neden oldu.2 Temmuzda basına yapılan açıklamalarda Ecevit; bazı milletvekillerinin ölümle tehdit edildiği iddiasında bulundu. Demirel de bu hükümetin güvenoyu alamayacağını, pazartesi günü Türkiye için yeni bir gün olup yeni ufuklar açılacağını söyledi. Açıklamalarına: "*CHP Hükümeti, güvenoyu alamazsa kıyamet kopmaz.*" diyerek devam etti. MHP Lideri Türkeş de (Milliyet 3 Temmuz 1977), Ecevit'in "*Bozkurt rozeti takmanın yasaklandığı*" açıklamalarına sert bir cevap verdi: "*Ecevit'i Neron'a benzeterek: "Bozkurt rozetlerini yakalardan çıkartmak Ecevit'in hakkı ve haddi değildir."*" dedi. MSP Lideri Erbakan ise: "*MSP'nin izni olmadan hükümet*

kurulamaz.” iddiasında bulundu. İç tüzüğün 105’inci maddesi dolayısıyla görüşmelerin üzerinden tam bir gün geçtikten sonra güven oylaması yapılması dolayısıyla, 3 Temmuz Pazar günü saat 15.00’da açık oy yapıldı. Mecliste alınan güvenlik önlemleri altında yapılan güven oylaması sonucunda(Milliyet, 3 Temmuz 1977); CHP azınlık hükümeti, 317 beyaz oya karşı, 229 kırmızı red oyu aldı ve güvenoyu sağlayamadı (Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı, 1978: 113).

Türkiye Cumhuriyeti’nde 30 Ekim 1923 yılında İsmet İnönü tarafından kurulan Birinci Cumhuriyet Hükümeti’nden itibaren 54 yılda 45 hükümet görev aldı. Bu süre içerisinde görev yapan 45 hükümetten sadece 2’si güvenoyu sağlayamadı. Ali Fethi Okyar güvenoyu alamadığı için 3 Mart 1925 tarihinde başvekaletten ayrılmak zorunda kaldı. İkinci olay ise 29 Kasım 1974 tarihinde yaşandı. Sadi Irmak, 378 oyun sadece 17’sinden kabul oyu aldı. 358 ret oyu alan Irmak, güvenoyu alamaması dolayısıyla istifa etti. Cumhuriyet tarihinin 46. Hükümeti olan Ecevit de 37. kez yapılan güvenoyu oylamasını kaybederek, bu kaderi yaşayan üçüncü hükümet olarak tarihe geçti (Hürriyet, 3 Temmuz 1977). Aynı gün Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e istifasını sundu (Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı, 1978: 109-113).

Bülent Ecevit’in güvenoyu alamaması, Türkiye’yi takip eden dış basında büyük yankı uyandırdı. Gazeteler, yaşananları kavga verici olarak değerlendirdi. Türkiye’nin yeni bir siyasi bunalım yaşayabileceği ve durumun çok uzun sürebileceği belirtildi. Sağ partilerin Ecevit’e karşı birleştiği ve güvenoyuna engel olduğu fikri ağır basmaktaydı. Kıbrıs’ta yayınlanan gazeteler de bu durumu yakından takip ediyorlardı. Özellikle Türkçe ve Rumca yayınlanan gazetelerde ortak kanı Türkiye’nin yeni bir çıkmaza girdiği düşüncesi idi. Rumca çıkan *Alithia gazetesi*; Ecevit Hükümeti’nin güvenoyu alamamasını bir yenilgi olarak değerlendirdi ve Türkiye’nin çıkmaza itildiği iddiasında bulundu. *Aneksatritos gazetesi* Demirel’in iktidara tekrar geleceğini ve Türkiye’nin bir çıkmaz içerisinde yer alacağını yazdı. *Demokratiki gazetesi* ise bu durumu, Kıbrıs sorununu göz önünde tutarak değerlendirdi. Türkiye’nin çıkmaz bir yöne doğru gittiğini, bu durumun da Kıbrıs sorunu konusunda durgun bir dönem geçirileceği beklentisine sebep olduğunu yazdı. Avrupa Konseyi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) da, Türkiye’nin yaşadığı süreç konusunda kaygılarını belirtti. Avrupa Konseyi, insan hakları konusunda MHP komandolarının saygısızlığının devam ettiği iddiasında bulunurken; AET, Milliyetçi Cephe’nin (MC) ortak pazar politikasının daha önce büyük bir başarısızlık yaşadığını ifade etti. Dolayısıyla tekrar kurulması düşünülen MC girişiminden oldukça kaygı duyduğunu açıkladı (Milliyet, 5 Temmuz 1977).

Türkiye’de ise tüm bu tartışmalar bir tarafa bırakılarak hükümet kurma yolunda adımlar atılıyordu. 4 Temmuz günü AP Genel Başkanı Demirel, Cumhurbaşkanı Korutürk ile 10 dakikalık bir görüşme yaptı ve hükümeti kurma görevini aldı (Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı,1978: 113). Hükümeti kurma sırası, Demirel’e geçti. Demirel’in nasıl bir yol izleyeceği konusu, basında merak konusuydu. Abdi İpekçi, Millet Meclisi’nde çoğunluğa dayalı bir hükümet kurulabilmesi için tek yolun; İkinci Cephe Hükümeti olarak adlandırılan AP-MSP-MHP koalisyonunun tekrar kurulması olarak gösterdi. 1974 yılında I. Cephe Hükümeti AP- MSP- CGP- MHP koalisyonu için ilk adımlar atılmaya başlandı. Şimdi Demirel’i yine böyle bir koalisyon yoluna gideceğini iddia etmişti (Milliyet, 5 Temmuz 1977).

Bir MC hükümetinin kurulma olasılığını Ecevit sert sözlere eleştirdi: “Bir Cephe Hükümetinin tekrar diriltilmesi ihtimali ile karşı karşıya bırakılmak istenildiğini, MC deyimini kullanmaktan dahi utandıklarını söyledi. Sözleri de giderek sertleşen Ecevit: “ML,

MLK gibi isim değiştirmekle şeytanlar melek olacak, kurtlar kuzu olacak değildir.” açıklamasında bulundu (Hürriyet, 8 Temmuz 1977).

Liderler arasında yaşanan söz düelloları hızla devam etmekteydi. Ecevit, AP'nin memleketi felakete sürüklediğini savunurken; Demirel, kendisini savcı ve hâkim olmakla itham ediyordu. Demirel, CHP liderinin felaket tellallığı yaptığını ve çok büyük laflar ettiğini savunmaktaydı (Hürriyet, 14 Temmuz 1977). Gerginliği arttıran bir diğer olay ise, “*gizli protokol*” imzalandığı iddiası idi. Ecevit: “*Kara Kuvvetleri Komutanlığına kimin getirileceği tartışılmaz.*” diyerek yeni bir tartışmayı başlattı. Demirel, bu açıklamalardan sonra Ecevit'i iftiracı ilan etti (Arcayürek, 1985: 148-150).

Türkiye'de 1960 sonlarında özellikle partiler tarafından fazlaca bahsi geçen “*milliyetçilik*” sözcüğü yetmiş sonlarında hem parlamento içerisinde hem de sokak hareketlerinde etkili olmaya başladı. Bununla birlikte İslamcılık fikri de çokça konuşulmaya başlandı. “*Sokak savaşları*” bir türlü durdurulamıyordu. Yaşanan terör olayları karşısında her iktidar terörün biteceğini, yaşananların; anarşinin son çırpınışları olduğunu, can çekişmelerin başladığını ve terörün son bulacağı gibi benzer cümleler kurmaktaydı. Anarşinin dumanları ise bir türlü sönmüyor aksine can almaya devam ediyordu. 1977'de terörden ölenlerin sayısı 157 iken 1978 yılında 918'e ulaştı (Doğan, 1997: 103-127).

1978 yılı ise bir bakıma zam haberlerinin üst üste geldiği bir yıl oldu. Enflasyon oranı %70 nispetine ulaştı ve TL'nin değeri düşürüldü. Bu durum da piyasanın artık kontrol edilemediği şeklinde yorumlandı. İtibar yokluğu tartışmaları devam etti. Dövizle satışlar giderek artıyordu. IMF (Milletlerarası Para Fonu), Türkiye'nin para politikasına müdahale etmeye başladı. Borçlu ülkeler arasında yer alan Türkiye durumu en kritik ülkeler arasına girdi. Batılılar tarafından bu durum; “*Türkiye bir devlet değil de bir firma olsaydı iflas masasına yatırılması gerekirdi*” şeklinde değerlendirildi (Hürriyet 1979 Yılı Ansiklopedik Yıllığı, 1979: 171).

1978 yılında da kanlı olaylar gerçekleşti. Sol ve sağ örgütlerin giderek teşkilatlandığı dönemde, terör de sürekli artış göstermekteydi. Daha önce Adalet Partisi'nden milletvekilliği yapmış olan, sert tutumu ile de tanınan dönemin Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine gönderilen paketin patlaması, tüm yurttaki büyük yankı uyandırdı. 17 Nisan 1978 tarihinde gerçekleşen olay sonrasında özellikle de Malatya'da büyük olaylar yaşandı, gösteriler birbirini izledi. Dükkanların tahrip ve yağma edilmesi, kentte huzursuzluğu iyice arttırdı. Olayların giderek büyümesi üzerine duruma asker müdahale etti (Evren, 1990: 195-196).

1978 yılında Türk kamuoyunu etkileyecek bir durum daha yaşandı. Komünist olarak suçlanan Alevi toplulukları, hedef olarak gösterildi. İlk olaylar 18/19 Nisan günü Malatya'da kendini gösterdi. Hemen arkasından Eylül ayında Sivas'ta benzer olaylar yaşandı. Ekim ayında ise Bingöl'de yine Alevilere karşı saldırılar devam etti (Ahmad, 2010: 450). 19 Aralık günü ise terör bir kez daha ortaya çıktı. Kahramanmaraş'ta Çiçek Sineması'nda “*Güneş Ne Zaman Doğacak?*” filminin oynatılması sırasında olaylar patlak verdi. Film sırasında atılan bomba ile büyük bir kargaşa yaşandı (Birand, 1984: 68). “*Hareket Partisi Bozkurtlarının*” hedefi haline gelen Alevi topluluklarına yönelik gerçekleştirilen terör eylemleri (Ahmad, 2010, s. 450), hemen ertesi gün de, Akın Kırathanesi'ne karşı yapılan yayılım ateşi ve ardı ardına atılan bombalarla terör bir kez daha çirkin yüzünü gösterdi. 21 Aralık'ta iki öğretmen öldürüldü, bir öğretmenin de evine bomba atıldı (Birand, 1984: 68).

Olaylar, Aleviler ve CHP'lilerin ev ve işyerlerinin tahrip edilmesine kadar vardı. Kent meydanında devam eden olaylarda; el yapımı bomba, dinamit ve molotoflar kullanıldı, 100 kadar ev ve işyeri tahrip edildi (Ahmad, 2010: 450-451). Olayların kötü bilançosu şöyle idi:

107 kişi hayatını kaybetti, 205 kişi yaralandı, 500'e yakın ev ve işyeri de tahrip edildi (Evren, 1990: 230).

25 Aralık günü sıkıyönetimin ilan edildiği il sayısı 13 oldu. Sokağa çıkma yasağı da beraberinde geldi. 6 sıkıyönetim mahkemesi konuyla ilgili çalışmaya başladı. Bir hafta sonra da dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı görevinden istifa etti. Olaylar ise durdurulamıyordu. Kardeş kavgası ve mezhep kavgaları vahim boyutlara erişti. Öyle ki, 3 yaşında çocuk öldürülüyor, Müslümanlığın 5 şartı bilinmediği gerekçesiyle tüfekle adam öldürülüyordu. Kahramanmaraş olayları, sadece Türkiye'de değil dünyada da büyük bir kaygı yarattı. Öyle ki, Alman Başbakanı Helmut Schmidt için özel bilgilendirme yapılmış ve hatta ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya'nın katılacağı Guadeloupe zirvesinin gündemi değişti (Birand, 1984: 68-69).

1970'lerin sonunda siyasi şiddetin artması, yaşanan terör olaylarının durdurulamaması askerleri ve generalleri rahatsız etmekte ve düşündürmekteydi. Özellikle İran Devrimi'nden sonra stratejik öneminin artmasıyla Batı tarafından izlenen Türkiye'nin, istikrar sağlaması gerektiği düşünülmekteydi. 1979 Nisanında The Guardian'da yer alan yazıda "*Sadece Güney Kanadı [NATO] için değil, bir bütün olarak Batı için Türkiye'nin önemli bir stratejik bölge olarak görülmesi şaşırtıcı değil...*" ifadeleri yer aldı (Ahmad, 2010: 453-454).

Olayların artması karşısında, polis örgütü de ikiye ayrılmış bir görüntüdeydi. Sola mensup polisler bir kutupta, sağa mensup polisler diğer kutupta taban tabana zıt bir görüntü sergilemekteydi. Sol destekli polisler; POL-DER (Polis Derneği) ile yakından alakalı iken sağ desteğine dayanan polisler de POL-BİR (Polis Birliği) derneği ile yakın ilişki içerisindeydi. Tüm bu yaşananlar, Millî Birlik Kurulu'nda ele alınsa da kalıcı çözümler bir türlü üretilmemekteydi (Evren, 1990: 196).

Komutanlara yapılan saldırılar da giderek artmaktaydı. Temmuz 1978 tarihinde Artvin'de, Valilik, Jandarma Komutanlığı lojmanları, polis ve jandarma ait bazı merkezlere, silahlı saldırılar düzenlendi. Bu yerler, bombalı eylemlerin hedefi oldu. Bu yaşananlardan kısa bir süre önce de valinin makam otosuna bomba düzeneğinin infilak etmesi ile otomobil havaya uçtu. Valinin o sırada orada bulunmaması olası can kaybının önüne geçti (Evren, 1990: 275). Ülkenin her bir köşesinden benzer haberler gelmekteydi. İstanbul'da Tuzla Piyade Okulu Komutanı olan Tümgeneral Sabri Demirbağ' a silahlı saldırı düzenlendi. Olayda Emekli Albay İzzettin Özveren seken kurşun sebebiyle sakatlandı (Ekspres Halk, 21 Mayıs 1980).

Türkiye'de yaşanan olayların bilançosu şu şekildeydi: 1975 ile 1978 yılları arasında hayatını kaybeden kişi sayısı 5634 oldu. Silahlı çatışma ve diğer olaylarda; 3838 vatandaş, 240 şehit güvenlik görevlisi hayatını kaybederken 370 terörist de öldürüldü. 1116 kişi ise anarşi ve terörden dolayı yaşamını kaybetti (Arslan, 2005: 162-163).

Darbeden bir yıl öncesinde de terör durmadı. Gazete yazarlarına ve siyasetçilere yapılan terör eylemleri devam etti. Milliyet Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, evinin yakınlarında 5 el silah atışı sonucu suikasta uğradı. İpekçi, hastane yolunda hayatını kaybetti. Son olarak "*Durum*" adlı yazısını ele alan İpekçi'nin, evine 100 metre kala, saat 20.00'da uğradığı saldırı, Türkiye ve dünya tarafından kınandı. Yaşanan bu olay sonucunda siyasi parti liderleri kınama mesajları yayınladılar (Milliyet, 2 Şubat 1979).

Kasım 1979'da ise Ortadoğu Gazetesi'nde yazarlık yapan ve MHP İstanbul İl Yönetim Kurulu üyesi olan İlhan Darendelioğlu, 19 Kasım günü Beyazıt'ta uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti (Cumhuriyet, 20 Kasım 1979). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay, *Etiler Profesörler Sitesi'nde* yer alan evinin önünde saldırıya uğradı ve hayatını kaybetti. Saldırı sırasında; İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi Dekanına ait otomobilin makam şoförü İsmail Songar ve ile

site kalorifercisi Nurettin Güngör yaralandı. Yaşanan olaylar nedeniyle, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrası sıkıyönetimin 2 ay saha uzatılmasına karar verildi. Bununla birlikte 19 ilde uygulanan sıkıyönetim sayısı 25'e çıkarıldı (Cumhuriyet, 21 Kasım 1979).

TÖB-DER'de (Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği) de olaylar devam etmekteydi. Gölcük şubesinde çıkarılan kasten yangın sonucu dernek kullanılamaz hale geldi (Cumhuriyet, 20 Kasım 1979).

1979 Aralık ayında da terör devam etti. 6 Aralık günü bir er ve bir askerin şehit edildiği haberi yankı uyandırdı. Bir gün sonra da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Metodoloji Kürsüsü Başkanı Profesör Cavit Orhan Tütengil'e silahlı saldırı düzenlendi. Tütengil'in cenazesinde de büyük olaylar yaşandı ve 1 kişi öldü, 13 kişi yaralandı. Yaşanan bu olaylar sonucunda Evren; Ordu ve Kolordu Komutanları ve Harp Akademileri komutanları ile bir toplantı kararı aldı. Toplantı aralık ayı başlarında Brüksel'de düzenlenecek olan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Askeri Komite Toplantısı nedeniyle ertelendi. 21 Aralık günü İstanbul'da bulunan 1. Ordu Karargâhı'nda toplandı. Ülkenin durumu üzerine konuşuldu. 24 Aralık günü bu kez, Kenan Evren'in odasında toplandı. Bir gün sonra da Diyarbakır'a gidildi. Kuvvet Komutanları ile görüşüldü ve uyarı mektubunun verilmesi konusunda anlaşıldı. Mektup, bütün anayasal kuruluşlarına siyasi partilere hitap edecek şekilde hazırlandı. Radyoda okutulması halinde 12 Mart'a benzetileceği nedeniyle bizzat Cumhurbaşkanı, siyasi parti başkanlarına ve anayasal kuruluşlara verilmesi kararı alındı. 27 Aralık günü mektup imzalandı ve gerekli yerlere gönderildi. Bu ilk uyarı mektubu idi. O dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'tü. 27 Aralık Perşembe günü mektup, kendisine verildi. Evren ve Korutürk 1 saate yakın görüştü. Mektubun bir gün sonrasına diğer siyasi partilere de verilmesi kararı alınsa da yılbaşının gelmesi dolayısıyla ertelenmesi karar verildi. 2 Ocak günü Cumhurbaşkanı tarafından, Başbakan Süleyman Demirel ve CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verildi. Ecevit, Cumhurbaşkanı'nın yanından ayrıldıktan sonra basına açıklama yaptı ve Demirel Hükümeti'nin 51. gününde uyarı aldığını söyledi. Demirel ise: "35 günde ne yapılabilirse onun azamisini yaptık." değerlendirmesinde bulundu (Evren, 1990: 328-341).

12 Eylül Darbesi'nden önce basında yer alan haberlerde genellikle gensoru, genel görüşme, bakanların istifaları, kadrolaşmalar gibi konular yer aldı. Yine bununla birlikte siyasi partiler arasında bitmeyen sürtüşmeler de çok yoğun işlendi. Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi, seçimin başladığı 22 Mart 1980 tarihinden, TBMM'nin 15 Temmuz'a kadar tatil edilmesi sürecinde basında en çok siyasi haberler olarak yerini aldı (Tek, 2003: 374-375). Cumhurbaşkanı seçimleri, ülke gündemini yoğun olarak meşgul etti.

Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi, siyasi bir krize doğru ilerliyordu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 6 Nisan 1980 tarihi itibarı ile görev süresi doldu. Bu makama vekâleten İ. Sabri Çağlayangil getirildi. Demirel, yakın dostunun bu makamdan olmasından dolayı memnundu. AP, bu mevki için Saadettin Bilgiç'i aday gösterdi. 9 Nisanda yapılan ilk seçimde Bilgiç, 193 oy ile yeterli çoğunluğu alamadı. 14 Nisan günü yapılan yeni seçimde, CHP Muhsin Batur'u aday gösterdi. Bilgiç, 209; Batur 265 oy aldı. Bu oylama haftalar ve aylarca devam edecek bir Cumhurbaşkanlığı krizine dönüştü (Evren, 1991: 416).

Temmuz ayında da silahlı kuvvetler, meydana gelen olaylardan memnun değildi. 24 Temmuzda anlaşmasını beklediği Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in temel konular üzerinde bir mutabakata varamaması ile artık "son şansın" da tükendiğini ve umutların bittiği yargısına varıldı. Çıkış yolunun kalmadığını düşünen Silahlı Kuvvetlerin üst kademesi, bu sonucu sürpriz olarak karşılamadı. Türk toplumu da yaşananlar karşısında

tepkisiz bir tavır sergilemekteydi. Toplum, cinayetler karşısında da benzer bir tepki sergilerken ilgisini ancak toplu ölüm katliamları çekmekteydi. Kahvehane taramaları, bombalı eylemler, 1-2 kişinin öldürülmesi gazetelerde de ancak küçük bir bölüm ayrılıyordu (Birand, 1984: 244-245).

Temmuz ayı da olaylı geçti. Son olarak 19 Temmuz 1980 günü Bülent Erim, öldürüldü. 12 Mart döneminin başbakanı olan Erim'in öldürülmesi siyasi tansiyonu arttırdı. Yurt dışında da yankı uyandıran bu olay sonucunda siyasilerde korku ve endişe yarattı. Millî birlik çağrıları yapılsa da sonuç alınamadı (Evren, 1990: 466).

Ağustos ayında ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar ile birlikte doların 80 Türk Lirası olması, yine bu ay içerisinde yaşanan Çorum'da Alevilerin bulunduğu yerlerin taranması ve ölen insan sayısı gündemi meşgul etmişti. Özel sektör, basın ve politikacılar arasında bir umutsuzluk söz konusu idi. Özel sektör, 24 Ocak kararları konusunda kuşku duymaktaydı. Türkiye'nin komünist rejime doğru bir eğilimi olduğu yönünde korkular, komünist ayaklanmalar yaşanacağı şüphesi ile daha da artmıştı. Sermaye konusunda da yaşanan sorunlar ve sağlanamayan istikrar iş adamları kokteyl, davet ve ikili ziyaretlerde generallere, vatanın elden gittiği ve gereğinin Silahlı Kuvvetler tarafından yapılması beklentisini taşıdıklarını açık bir şekilde ifade ettiler. Basın da; terörün biteceği konusunda umutlu olmadığını, terörü durduracak yetkili mercinin artık asker olduğunu açıkça yazmaktaydı. Müdahalenin gerekliliği ile ilgili açık mesajlar manşetlerde verilmekteydi. Politikacılar da askeri ziyaretleri arttırıp, yaşananlardan hoşnut olmadıklarını dile getirmeye başladılar. AP'li Selahattin Kılıç'ın bir komutana söylediği sözler bu durumu açıkça ortaya koydu. *"Artık bizden bir şey beklemeyin. Ne yapacaksınız yapın."* sözü kendi partisi tabanında müdahale isteği şeklinde yorumlandı. Yine bununla birlikte partiler arasında liderlerin uzlaşmacı tavırdan uzak davranışlar sergilemesi, parlamenterler arasında hoşnutsuzluklar yaratmaya başladı (Birand, 1984: 244-245).

Millî Selamet Partisi Konya'da Mevlana Türbesi önünde bir miting düzenledi. İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesi gerekçesiyle yapılan bu mitingde büyük olaylar çıktı. Miting başında, İstiklal Marşı okumak isteyen bir gruba; *"Ezan sesi istiyoruz. Bu marşı söylemiyoruz."* diyerek izin verilmedi. Yaşanan arbededen sonra kortej başladı. Başında da Necmettin Erbakan ve eski bakanların bulunduğu görüldü. MSP milletvekillerinin de katıldığı mitingde taşınan pankartların eski Türkçe olması gözlerden kaçmadı. İlahiler söylenerek devam eden yürüyüş, gazete ve diğer basın yayın organlarında yerini aldı. Komünistlere gözdağı verme amacını taşıdığı iddia edilen miting, asker tarafından 31 Mart Olaylarına benzetildi ve hoş karşılanmadı. Erbakan daha öncesinde, 30 Ağustos Zafer Bayramı maksadıyla Anıtkabir'de yapılan törene katılmadı. Anıtkabir'e katılmama gerekçesi olarak da, vefat eden bir din adamının cenazesine katılma olarak gösterdi. Bu durum tepki görmesine neden oldu (Evren, 1990: 535).

6 Eylül günü CHP lideri Ecevit, İstanbul'da Petrol-İş Sendikasının Genel Kurul toplantısına katıldı (Evren, 1990: 536). Burada bir konuşma yapan Ecevit, toplantıya gelme amacı; tribündeki işçileri sahaya davet etmek olarak açıkladı. Bunun da demokrasiyi koruma amacıyla yaptığını iddia etti. *"Türkiye'de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyaset adamları var. Toplumun büyük kesimi ise tribünlerde seyirci durumundadır."* Bu konuşmanın tamamı, 7 Eylül günü basında yer aldı ve yine asker tarafından hoş karşılanmadı (Deva, 2000: 77).

Asker, yaşanan tüm bu olayları takip ediyordu ve durumun daha da kötüye gideceğini düşünüyordu. Bu nedenle 12 Eylül günü gerçekleştireceği askeri darbenin son hazırlıklarını

tamamladı. Siyasi parti liderlerinin gideceği yerlerin kesinleşmesi sonrası son kez toplandı. Karar uygulanmaya koyuldu.

2. 12 Eylül Darbesi

Türk Silahlı Kuvvetleri, 1 Temmuzda toplandı. Toplantıda; müdahalenin adı ve uygulamaya koyulacağı tarih belirlendi. Buna göre; Bayrak Harekâtı adı verilen müdahalenin, 11 Temmuz'da uygulanmasına karar verildi. Harekât Emri; Sıkıyönetim Komutanlıklarına, özel kuryelerle gönderildi. Gönderilen dosya içerisinde harekâtın neden gerçekleştirileceği ve varılmak istenen amaçlar yazılmaktaydı. Ancak belirlenen tarih, bazı sebeplerden dolayı eylül ayına ertelenmek durumunda kaldı. 3 Temmuzda CHP'nin, AP'nin düşürülmesi amacıyla verdiği gensoru görüşüldü. Yapılan oylamada Demirel hükümetine; 214 güvensizlik oyu çıkarken, 227 güvenoyu verildi. MSP Lideri Necmettin Erbakan, CHP'ye "*küçük bir oyun oynayıp*", Demirel hükümetine destek verdi. Bu durumda müdahale edilemeyeceğini düşünen Evren, Demirel'in, "*CHP+Ordu = İktidar*" söylemini haklı çıkarmak istemediğini yıllar sonra dile getirdi. Güven oylaması ile birlikte 8-10 Temmuz günleri Paris'te, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir toplantı da bu tarihin ertelenmesini zorunlu kıldı. Yapılacak toplantıda; Türkiye'nin borçlarının ertelenmesi gündeme alınacaktı. Ancak toplantı tarihi 22 Temmuzda alındı. Bir diğer durum ise ağustos ayında Yüksek Askeri Şûra'nın toplanması gerekliliği idi. Terfi durumları ile emeklilik durumu olanların görevlerine devam etmeleri ve herkesi bulunduğu rütbede bırakmanın ileride büyük problemlere neden olacağı da düşünülerek, müdahale tarihi ertelendi (Evren, 1990: 456-461).

Evren tarafından ikinci başkana verilen emir ile Bayrak Harekâtı emirleri tekrar özel kuryelerle bizzat komutanlara teslim edilmesi şartı ile verildi. Harekâtın tam tarihi ve saati ise belirtilmemiş yalnız 5 Eylül itibariyle her an hazır olunması istendi. Gönderilen kuryelerde tam tarih verilmedi ve o kısım açık bırakıldı. Ancak gün ve tarih kesin olarak belirliydi. Meydana gelecek herhangi bir olay nedeniyle tarihin değişme ihtimali göz önünde bulundurulması sebebiyle gönderilen kâğıtlarda belirtilmedi (Evren, 1990: 534).

11 Eylül gecesi de hareketli geçti, "*Güvercin Harekâtı*" TRT'ye müdahale ile resmen başladı. TRT'nin üst yöneticilerinin "*toparlanması*" sonrasında TRT'ye el konuldu. Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen isimler arasında; TRT Genel Müdür Yardımcısı Ertan Karasu ve Ankara Radyosu Müdürü olan Gökçen Solak vardı. TRT'ye el koyma sırasında askerin başında Tümgeneral Servet Bilgi bulunmaktaydı. TRT yetkileri daha sonra Ankara Radyosu'na götürüldü. Başlayan müzik yayının yanlış anlaşılması üzere, Genelkurmay'dan Bilgi'ye hemen telefon geldi. Telefon sonrasında çok sınırlanan Bilgi, ihtilal gecesi Ruhi Su müzikleri dinletilirse tutuklamalar yapılacağı tehdidinde bulundu. Karasu, bu tehdit dolayısıyla tedirgin oldu. İhtilal gecesi hep marş çalındığını söyledi. Kendilerine, ihtilalinin değil *harekâtın* gerçekleştirildiği bilgisi verilmesi dolayısıyla samimi bir ortam oluşturabilmek için, Hasan Mutlucan'a ait türkülere yer verdiklerini söyledi ve durumu yumuşatmaya çalıştı (Donat, 1987: 13).

12 Eylül tarihinde saat 03.00'te gerçekleştirecek müdahalenin radyodan verilmesi amacıyla radyo verici istasyonlarının o saatte açık ve işler olması istenilmekteydi. Bunun için TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) seçildi. Konu ile ilgili Genelkurmay Muhabere Elektronik Başkanlığı görevlendirildi. TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu idi. Kasaroğlu, Muharebe Elektronik Başkanı tarafından arandı ve 18.30 civarı Genelkurmay'a getirildi. Kendisine gerekli bilgiler verildikten sonra (Evren, 1990: 543), PTT (Posta ve Telgraf Teşkilatı) ve TRT Genel Müdürleri yanlarında bir subay eşliğinde Genelkurmay'dan ayrıldı. Bir diğer önemli husus da parlamenterlerin telefonlarının kesilmesi idi. Dış konuşmalar bir

anahtarın çevrilmesi ile hemen kesilebilir olması sebebiyle sorun olarak görülmedi (Birand, 1984: 284).

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 yılında yönetime el koyduğunu (Yalansız, 2006: 443), radyoda saat 04.00'de yayınladığı 1 numaralı bildiriye açıkladı. Bu bildiri basında şu şekilde yer aldı (Evren, 1990: 546-547):

“Yüce Türk Milleti, Büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahrikiyle varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içerisinde.”

Devlet başlıca organlarıyla işlemez hale getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak, birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticayı ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet, güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür. Aziz Türk Milleti, işte bu ortam içinde, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır. Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurtda sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00’den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkındaki teferruatlı açıklama bugün saat 13’deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşlarımız sükûnet içerisinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri’ne güvenmelerini isterim.”

KENAN EVREN ORGENERAL, GENELKURMAY VE MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ BAŞKANI

Bu bildiri ile birlikte MGK (Milli Güvenlik Konseyi) 2 numaralı bildirisi de basında yer aldı. Buna göre (Ege Telgraf, 12 Eylül 1980);

1- Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, İstanbul İli Sıkıyönetim Komutanlığına, İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Ege Ordu Komutanı Orgeneral Süreyya Yüksel İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Donanma Komutanı Koramiral Nejat Serim Kocalo, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, İkinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüsnü Çelenkler Çanakkale, Balıkesir illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Dördüncü Kolordu Komutanı Korgeneral Recep Ergun Ankara, Çankırı, Kastamonu illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Beşinci Kolordu Komutanı Korgeneral Adnan Doğu Tekirdağ, Edirne, Kırklareli illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Altıncı Kolordu

Komutanı Korgeneral Nevzat Bölügiray, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Yedinci Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Yamak Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Sabri Deriç Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Dokuzuncu Kolordu Komutanı Korgeneral Selahattin Canbazoglu Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Birinci Taktik Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Tevfik Alpaslan Eskişehir, Afyon, Kütahya illeri Sıkıyönetim Komutanlığına atanmışlardır.

2- Sıkıyönetim komutanlıkları ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, can ve mal güvenliğinin sağlanması için lüzumlu göreceklere her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır.

3- Bütün vatandaşlar, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin kısa sürede sağlanması için sıkıyönetim komutanlıklarının aldığı ve alacağı kararlara, tedbirlere ve yayınlanacak bildirelere titizlikle uyacaklardır.

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ

Girişilen askeri darbenin gerekçesi olarak gösterilen İç Hizmet Kanununun 35. Maddesi ise; “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” şeklindeydi (Birand,1984: 15).

2.1. Darbeyi Gerçekleştiren Kadro

9 Eylül’de Kenan Evren başkanlığında yapılan toplantıya, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı katıldı. Genel Sekreterliğe; Orgeneral Haydar Saltık atandı. Saltık’ın, İzmir’e görev yerine dönmesinden dolayı kendisine gerekli bilgileri ve yapılan son değişiklikleri bildirme görevi; İkinci Başkan Orgeneral Necdet Öztörün’a verildi. Kurye uçak ile İzmir’e giden Öztörün, gereken bilgileri verdikten sonra aynı gün Ankara’ya geri döndü. Saltık ise, subaylarla bir toplantı yapmaya karar verdi. 11 Eylül günü saat 22.00’de yapılan toplantı sonrasında Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği teşkilat şeması tespit edildi. Buna göre (Evren, 1990: 540);

- 1. İhtisas Komisyonları Dairesi*
- 2. Yürütme Organı ile İlişkiler Dairesi*
- 3. Silâhlı Kuvvetlerle İlişkiler Dairesi*
- 4. Müşterek İstihbarat Dairesi*
- 5. İcra Dairesi*
- 6. Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi*
- 7. Müracaat ve Şikâyetler Dairesi*

12 Eylül’de, daha önce alınan kararlar uygulanmaya başlandı. MGK Başkanlığına; Kenan Evren, üyeliklerine; Kara Kuvvetler Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun getirildi (Ege Telgraf, 12 Eylül 1980).

Yayınlanan 15 numaralı bildiri ile Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlıkları da açıklandı. Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanı M. Süreyya Yüksel olurken, *Ege Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Arif Yılmaz, Ege Ordu ve Sıkıyönetim Kurmay Başkanlığına; Ege Ordu Kurmay Yarbaşkanı Tuğgeneral Cengiz İdil sivil işler yardımcılığına; Hava Eğitim Komutanı Korgeneral Muammer İnal, birinci bölge; Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Emin*

Göksan, ikinci bölge; Tümgeneral Edip Bayoğlu, Isparta; Tuğgeneral Abdullah Erkun, Manisa ve Uşak, Tuğgeneral Cemalettin Akin, Burdur; Tuğgeneral İlhal Özcan, Denizli, Aydın ve Muğla; Tuğgeneral Osman Ancin, Antalya ili Sıkıyönetim Komutan Yardımcılıklarına asli görevleri üzerlerinde kalmak üzere atandılar (Yeni Asır, 14 Eylül 1980).

Milli Güvenlik Konseyi, ülke yönetimine el koyduktan bir gün sonra Evren tarafından, 6 numaralı bildiri yayınlandı. Bu bildiri Evren, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne başarısından dolayı teşekkür etti. Daha sonra ise bir uyarıda bulundu. İç ve dış tehditlerin devam edeceği, bu nedenle sürekli uyanık kalmak zorunda olmaları gerektiği belirtildi (Ekspres Halk, 13 Eylül 1980).

Devlet hizmetlerinin artık TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) binasında yapılması kararı alındı. Yerleşme işlemi kısa sürede tamamlandı. “*Harekât*” yapıldıktan sonra Evren'in emriyle bakanlıklar müsteşarlarının toplanmaları istendi. Sıkıyönetim komutanları belirlendikten sonra; meclis komisyonlarında ve genel kurulunda bekleyen kanunlaşamayan kanunların bir an önce çıkarılması için emir verildi (Evren, 1991: 11-14).

MGK, bakanların görevlerini müsteşarların yönetmesine karar verdi. Bu karar, Resmi Gazetede yayınlanan on numaralı bildiriye; “*Yeni Bakanlar Kurulu teşkil edilip görevine başlayınca kadar, genel ve özel mevzuata göre bakanlara verilmiş bütün görev ve yetkiler, başbakanlık ve bakanlıklarda müsteşarlar, dışişleri bakanlığında genel sekreter tarafından milli güvenlik konseyine niyabeten deruhte edilir ve yürütülür.*” şeklinde yer aldı (Ekspres Halk, 16 Eylül 1980).

Sıkıyönetim komutanlıklarının, emniyet müdürleriyle iş birliği içerisinde olması gerekliliği üzerinde duruldu. Bu durumun emniyet kuvvetlerine hem destek hem de moral olacağına inanılıyordu. Müdahale sonrası emniyet müdürlerine karşı bir durum yaşanmadı, görevlerine devam etmeleri emri verildi (Evren, 1991: 11-14). Emniyet genel müdürlüğü tüm teşkilatı hakkında bir karar daha alındı. Bu kararla birlikte tüm teşkilat Jandarma Genel Komutanlığı emrine verildi (Yeni Asır, 13 Eylül 1980).

Sıkıyönetim komutanlıklarına verilen bir diğer görev de, işverenlerin işçileri çıkarma durumlarını önlemeleri yetkisi idi. Bu konuda işverenlerin tüm baskısına rağmen taviz vermemeleri talimatı verildi. Bu emrin, seçimler yapıp normal seyrine geçilene kadar devam etmesi istendi (Evren, 1991: 12-13).

3. 1980 Darbesi'nin Batı Ülkelerinde Yankıları

12 Eylül günü gerçekleştirilen askeri darbenin ardından ülkede mevcut düzen değişti. Değişen düzen sonrası gözler batı ülkeleri ile olan ilişkilere çevrildi. Ülke içinde birçok alanda kısıtlamalara ve yasaklara giden MGK'nın dış politikada nasıl bir yol izleyeceği merak konusuydu. Kısa bir süre sonra konu ile ilgili bir açıklama geldi. MGK, Türkiye'nin dâhil olduğu antlaşmalara ve ittifaklara bağlı kalacağını kamuoyuna duyurdu. Bu açıklama dışarıdan gelecek eleştirilerin önüne geçme amaçlı olduğu yorumlarını da beraberinde getirdi. Ordunun emir komuta zinciri içinde seçilmiş hükümeti devirmesi, batı ülkeleri tarafından nasıl karşılanacağı ve değerlendirileceği dış politika için son derece önem arz eden bir konuydu. Batı ülkeleri tarafından kısa süre sonra yapılan değerlendirmelerde ağır bir eleştiri yapılmasından kaçınılmış olması dikkat çeken en önemli husustu. (Özata, Kaan: 2021: 404-405).

Askeri darbe sonrası gözlerin çevrildiği ülkelerin başında ABD gelmekteydi. Amerikan basını dönemin başkanı Jimmy Carter'in “*Damdaki Kemancı*” adlı müzikal komediyi izlerken durumdan haberdar edildiğini yazdı (Ekspres Halk, 13 Eylül 1980). Haberi, Dışişleri

Bakanı Edmund Muskie tarafından müzikalin perde arasında verildiği belirtildi. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sandra Mccarthy yaptığı açıklamada; Türkiye’de yaşananlardan perşembe gününe kadar haberleri olmadıklarını vurguladıktan sonra el koyma operasyonu sırasında herhangi bir kanın dökülmediğini öğrendiklerini söyledi (Ticaret, 8 Eylül 1980). Washington’dan yapılan açıklamaların devamında, ABD’nin endişeli olduğu belirtildi. Buna gerekçe olarak da demokratik yöntemlerle başa gelmiş olan hükümetlere müdahale edilmesinin endişe duyulması gereken bir durum olması gösterildi. Ancak yönetime el koyan Türk askerinin amacının, işleyen bir demokrasi bırakmak olduğu da arkasından belirtilmekteydi. Türk halkına da sorunlara demokratik yollarla çözüm üretilmesi konusunda çaba harcanmasından dolayı bir hayranlık duyulduğu, ABD ve NATO’nun savunma ve ekonomik yardımlarının kesilmesi durumunun söz konusu olmadığı belirtildi (Ege Telgraf, 13 Eylül 1980).

Amerikan *AP Ajansı* ise; Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koymak zorunda kaldığını yazdı. Yazıda; hükümetin sağ ve solcu aşırı örgütler tarafından yapılan eylemlere özellikle de yarattıkları terör ortamına çözüm üretilmediği iddia edildi. Türkiye’de bir savaşın olduğu ancak bu durumun hükümetler tarafından kabul edilmemesi ve çözüm üretilmemesi dolayısıyla TSK’nin daha fazla izleyici kalamadığı şeklinde yorumlanmaktaydı. Yazının son kısmında, Kenan Evren’e değinilmekteydi. Yazıda Evren, liberal bir kişilik olarak tanıtılmaktaydı. Ajans, Evren’in Türkiye’de yaşanan terörizme bir çözüm üretip üretemeyeceğinin zamanla meydana çıkacağını belirtmekteydi (Ticaret, 15 Eylül 1980).

ABD’nin bir diğer önemli gazetesi *New York Times*, yaşananlara ilişkin çarpıcı bir değerlendirmede bulundu: "*Seçimle işbaşına gelmiş bir hükümet ordu tarafından, düşürülürse ülkedeki karışıklığı ve terörizmi ortadan kaldırmak amacıyla hükümetin işbaşından uzaklaştırıldığı öne sürülür. Bazen bu iddialar, Türkiye’de olduğu gibi gerçeğin kendisidir. Türkiye’de politikacıların turmanan terörü ve ekonomik bunalımı önlemekteki başarısızlığı nedeniyle ordu sivil yönetime son vermek zorunda kalmıştır. Türkiye’de ordunun yönetimi ele almış olması, bu ülkenin ne Arjantin, ne de İran olmaya hazır olmadığını kanıttır.*" şeklinde bir yorumda bulundu (Ekspres Halk, 14 Eylül 1980). TIME, 29 Eylül 1980 tarihli Asya, Avrupa ve Güney Pasifik baskısının kapağında Kenan Evren’e yer verdi. Dergide, Kenan Evren ve Türkiye’nin darbeye gidiş süreci ile ilgili 8 sayfalık yer ayrıldı. "*Türkiye’yi Bir Arada Tutuyor*" başlıklı yazıda; "*Sokaktaki terörizmin aylar içinde aşırı sol ve aşırı sağa döndüğü ülke, kendisini alışlagelmiş bir gevşeme durumuna sokmasına izin verdi. Siviller İstanbul sokaklarında dolaşan tanklara el salladı. Otomobil sürücülerini barikatları yerleştiren askerlerle el sıkıştı. Depo memurları kepenklerini aylar sonra ilk kez kaldırdı ve restoranlar akşamları tekrar dolmaya başladı. Bazı şehirler her zamankinden çok daha düzeltilmiş görünüyordu. İnsanlar daha mutluysa zira artık bellerinde ve montlarının cebinde silah taşımak zorunda değillerdi.*" değerlendirmesi (<https://kriterdergi.com/medya-kritik/timein-darbeleri>, 09.04.2022) Türkiye’de yaşanan askeri darbenin olumsuz karşılanmadığının bir göstergesiydi. Öyle ki halkın bu durumdan memnun olduğu iddiası açık bir şekilde ifade edilip, yaşananlara bir gerekçe olarak gösterilmekteydi.

NATO üyelerinin Türkiye’de yaşanan bu durumu nasıl karşıladığı sorusu da kısa bir süre sonra cevabını buldu. İngiliz *Sunday Telegraph*, konuyla ilgili bir değerlendirmede bulundu. NATO üyelerinin durumu olumlu karşıladığı ifade edilirken, ordunun yönetime el koyması ile her şeyin yavaş yavaş düzelmekte olduğu düşüncesine yer verdi. Değerlendirmesinde; Türkiye’nin son zamanlarda ekonomik kriz ve terör olaylarında artış yaşadığı, hükümetlerin bu duruma çözüm üretilmemesi dolayısıyla ordunun, son 20 yılda 3 kez müdahale etmek zorunda kaldığını iddia etti. Türk komutanlarının yaptıkları müdahalelerde düzeni tekrar

sağlamayı amaçladığı ve bunu başardıkları zaman yönetimi yetkililere bırakıp kışlarına geri döndükleri, bu durumun da batı tarafından her defasında beğeniyle karşılandığı ifade edildi. Şimdi, gerçekleşen bu müdahale sonrası aynı iyi niyet gösterildiği takdirde hem Türk halkının hem de Batının bu duruma minnet duyacağı belirtildi (Ekspres Halk, 15 Eylül 1980).

Merkezi Brüksel olan Ortak Pazar (Avrupa Ekonomik Topluluğu) da kısa bir bildiri yayınladı. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) Türkiye'yi takip edeceği, yaşananları büyük bir dikkatle izleyeceği belirtildi. Açıklamada; Türkiye ile sadece ortaklık antlaşmalarının olmadığı dostluk ve inanç birliği ile bağlı oldukları ifade edilirken insan hakları konusunda dikkatli olmaları istendi. Demokratik kuruluşların bir zarar görmemesi ve tekrar işlerlik kazanması umudu taşıdıkları da belirtildi. AET Siyasi Komitesi'nin henüz bu konuda görüşmediği, pazartesi günü toplanılıp konunun tartışılacağı açıklandı (Ticaret, 13 Eylül 1980.)

İngiliz Basını'nda *Evening News* gazetesi, Türk ordusunun kansız bir eylem gerçekleştirdiğini belirttikten sonra yüzden fazla politikacının tutuklandığını ve içlerinde Başbakan Süleyman Demirel'in de bulunduğunu yazdı (Ticaret, 13 Eylül 1980). İngiliz *Sunday Telegraph* gazetesi ise Türkiye'de ordunun üçüncü kez yönetime el koyduğunu belirtti. Bu durumu da, Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlere ve terör olaylarının durdurulamamasına bağladı. Son yirmi yıl içerisinde kurulan hükümetlerin gerekli çözümü üretmediği iddiasında bulunurken, ordunun bu duruma müdahale etmek zorunda kaldığını yazdı (Ekspres Halk, 15 Eylül 1980).

BBC Türkçe ise 2011 yılında Bilgi Edinme Yasası kapsamında yapılan bir başvuru üzerine gizliliği kaldırılan 12 Eylül askeri darbesi ile ilgili yıllar sonra bir bilgi paylaştı. Buna göre; 12 Eylül 1980 ile 5 Kasım 1980 tarihleri arasında ABD ile Ankara, İzmir ve İstanbul'daki diplomatik temsilciliklerinden Washington'daki Dışişleri Bakanlığı ile diğer ülkelerdeki temsilciliklerine gönderilmiş 10 adet yazışmanın yer aldığı bilgisine yer verdi. İlk yazışmanın 12 Eylül 1980 günü, darbeden saatler sonra gerçekleştiği ortaya çıktı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi olan James Spain imzalı diplomatik nota; Türkiye'de askeri bir müdahalenin gerçekleştiğini, müdahaleyi gerçekleştiren "askeri lideri" iyi tanıdığını ve sorun oluşturacak bir durumun olmadığını belirttiği görüldü. Ordunun hükümete müdahale edip, yönetime el koymasının birçok demokratik ülkenin aksine "daha köklü ve daha kabul edilir" olduğunu savunan diplomatik notun devamında Spain, bu olayın Latin Amerika cunta darbesi olmadığı şeklinde değerlendirmesi dikkat çekti. Ankara Büyükelçisi, bu müdahale sonrası Türkiye'nin savunma ve dış politikasında herhangi bir değişiklik olacağını düşünmediğini bu nedenle herhangi bir endişeye gerek olmadığını yazdı (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144>, erişim:11.04.2022). Bununla birlikte yazıda; "Bu ilk günlerde daha da önemli olan ise bizim kamuoyu önündeki tutumumuz. ABD devleti adına konuşan sözcülere, durumu yakından takip ettiklerini söylemelerini ve yorumlarını Türkiye'nin NATO üyeliği gibi dış politika yaklaşımlarında herhangi bir değişim görmeyi beklemedikleri yönündeki ifadelerle sınırlı tutmalarını öneriyoruz." şeklinde ılımlı bir yaklaşım sergilenmesi önerisinde bulunduğu ortaya çıktı (<https://www.cumhuriyet.com.tr>, erişim: 12.04.2022).

Federal Almanya Başbakanı Smith ise Karlsruhe'de yaptığı açıklamada; Türk Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyması konusunda Türkiye açısından bir endişe duymadıklarını aksine demokrasiye erken dönülmesi konusunda ümitli olduklarını söyledi (Ege Telgraf, 13 Eylül 1980). Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher, durumun normale döneceği umudunu taşıdıklarını belirtti. Batı Almanya Radyoları ise haberi saat başı; birinci haber olarak verdi ancak konu üzerinde bir yorum yapmadı (Yeni Asır, 13 Eylül 1980).

Viyana Radyosu ise farklı bir yorumda bulunarak yaşananları Türkiye açısından bir "*İmdat Çıkışı*" olarak değerlendirdi (Yeni Asır, 13 Eylül 1980). Danimarka'da Dışişleri Bakanı Kjeld Olesen de basına bir açıklama yaptı. Olesen, Türkiye'de yaşanan bu durumun kendileri için sürpriz olmadığını açıkladı. Demokrasiye ise tekrar geçileceğini vurgularken, Türkiye'nin NATO'ya bağlılığı göz önünde tutularak bu durumun gerçekleşeceğine emin olduğunu vurguladı. Sovyetler de haberi duyururken, kaynağı olarak ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü olarak gösterdi. Sovyet Resmi Haber Ajansı TASS, Süleyman Demirel hükümetine karşı TSK'nin müdahalede bulunduğunu belirtti. Bu müdahalenin başında da Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in olduğunu yazdı. Bununla birlikte anayasanın askıya alındığı, parlamentonun feshedildiği ve siyasi dokunulmazlıkların da kaldırıldığını duyurdu (Ticaret, 13 Eylül 1980).

Yunanistan da durumu yakından takip etmekteydi. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği arasında 15 Eylül Pazartesi günü yapılması planlanan toplantı, Türkiye'nin isteği üzerine ertelendi. 1978 yılında Montreaux Görüşmeleri'nde dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ve Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis arasında varılan görüş birliğinde; iki ülkenin düzenli olarak görüşmesi kararı verildi. Alınan bu karar doğrultusunda altıncı kez yapılması planlanan toplantı 12 Eylül'de gerçekleştirilen müdahaleden sonra hükümetin kurulmadığı gerekçesiyle 25 Eylül sonrası mümkünse New York'ta Birleşmiş Milletler toplantısına denk getirilerek yapılması isteğinde bulunuldu (Ekspres Halk, 14 Eylül 1980). Yunanistan'ın nasıl bir cevap vereceği merak edilmekteydi. Daha sonra yapılan açıklama doğrultusunda, yaşanan durumdan dolayı toplantının ileri bir tarihe ertelendiği belirtildi (Ege Telgraf, 13 Eylül 1980)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Yunanistan arasında daha önce yapılması planlanan ancak ertelenen toplantı Brüksel'de gerçekleşti. Dışişleri Bakanı Türkmen ve Mitsotakis yaptıkları görüşme sonrası ortak bir bildiri yayınladı. Bildiride; Ege hava sahası konusunda iki ülkenin de görüş birliğine vardığı ve kültürel münasebetlerin karşılıklı devam edeceği açıklandı. Bu açıklama Türk basınında olduğu kadar Yunan basınında da geniş yankı buldu. Yunanistan'da sağcı muhalif Eleftheros Kosmos konu ile ilgili bir haber yaptı. Haberde; iki bakanın Brüksel'de hava sahası konusunda görüştüğü bilgisi verildikten sonra, Atatürk'ün 100. doğum yılı olması dolayısıyla Selanik'te düzenlenecek olan törene bir Türk bakanın da katılacağını duyurdu. Yunan hükümetine yakınlığı ile bilinen sağcı Akropolis gazetesi ise iki ülke arasında ilişkilerin düzelmeye başladığını yazdı. Yazıda bununla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasında daha sıkı dostluk bağlarının kurulması gerektiği savunuldu (Ekspres Halk, 10 Ekim 1980).

Askeri darbe sonrası Türk- Yunan ilişkileri konusunda nasıl bir yol izleneceği merak konusuydu. Özellikle de Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönme isteğine, Türkiye'nin nasıl bir tepki vereceği, gündemin önemli konularından birisiydi. Dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, New York'taki temaslarının ardından Londra'ya geçti. Bu sırada da Türk gazetecilerinin sorularını yanıtladı. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü konusunda Türkiye'nin nasıl bir yol izleyeceği sorusuna Türkmen; Türkiye'nin bu konuda Yunanistan'ı desteklediğini ancak bu dönüş ile birlikte ortaya çıkan sorunlar olduğunu ve asıl önemli olanın bu sorunların çözülmesi olduğunu söyledi. İlder konuşmasında, Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi ile Ege'de deniz ve hava sorumluluklarını yerine getirip getirmeyeceği konusunun daha mühim olduğunu ifade etti. Ege'de kumanda sorumluluğunun yeniden görüşülmesi gerektiğini ve New York'taki gerçekleştirdiği ikili görüşmelerde bu konuyu izah ettiğini açıkladı. Bu olayın büyük bir sorun haline dönüştürülmesine gerek olmadığını, basit bir olayın çözüme elbet kavuşturulacağını sözlerine ekledi. Bu sorunun kısa süre içerisinde çözümlenmeyeceği sorusuna

Türkmen, iki ülkenin de kendi yararı için ilişkilerin korunması ile birlikte işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini söyledi. Konu ile ilgili Yunanistan Dışişleri Bakanı Konstandinos Mitsotakis'in de aynı görüşte olduğunu savundu (Ekspres Halk, 10 Ekim 1980).

Tüm bu olumlu hava oluşturulma çabası ve Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesi karşısında anlayışlı bir tutum sergilemesine rağmen (veto hakkını kullanmaması) ilişkilerin düzeltilmesi için yeterli olmadı. Yunanistan'da 19 Ekim 1981 günü yapılan seçimi Panhellenik Sosyalist Hareket'in (PASOK) kazanması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiledi. PASOK lideri Andreas Papandreu'nun iktidara gelmesiyle Yunan hükümeti ile Türkiye arasında sert bir hava esmeye başladı. Papandreu, Avrupa Konseyi'nde Türkiye'ye karşı olumsuz bir hava oluştuğunu düşünüp, bu durumdan yararlanarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tedirgin etme ve yıpratma yolunu seçti. Yunan hükümeti, Kıbrıs konusu başta olmak üzere FIR hattı, kıta sahanlığı ve Batı Trakya'da yaşayan Türk asıllı Yunan vatandaşları konusunu sürekli gündeme getirdi. Bu durum da iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi ve gerginliğin giderek artmasına sebep oldu (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1996: 603-604).

Kıbrıs ve Rum kesiminin de askeri müdahale sonrası açıklamalar son derece önem taşıyordu. Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş ise Evren'e mesaj göndererek tarihi bir karar aldıklarını belirtti. Bu durumun Türk Milleti adına hayırlı olması dileklerinde bulundu (Ticaret, 13 Eylül 1980). Lefkoşe'de yayınlanan Rumca çıkan *Agon* gazetesi ise, Rum kesiminin özellikle Kıbrıs konusunda olumlu gelişmeleri beraberinde getireceği beklentisi içinde olduğunu yazdı. Kıbrıs Rum basını özellikle de siyasi çevrelerce durumun olumlu karşılandığını belirtip, ordunun müdahalesi ile yeni bir süreç yaşanacağı iddiasında bulundu (Ekspres Halk, 14 Eylül 1980).

Kıbrıs Rum kesimi ile ilişkilerin hangi doğrultuda devam edeceği merak konusuydu. Kıbrıs Rum yönetimi ile Kıbrıs Federe Devleti toplumlararası görüşmeler yapılmaktaydı. 12 Eylül darbesi sebebiyle görüşmelere kısa bir süre ara verildi. Toplumlararası görüşmelerde yaşanan duraklamadan sonra (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1996: 603-604) Rum kesimi ile 17 Eylül günü Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi görevini yürüten Hugo Gobi'nin gözetiminde Lefkoşa'da bir görüşme gerçekleşti. Gerçekleştirilen toplumlararası görüşme toplantısında yeni bir istekte bulunduğu iddia edildi. Anadolu Ajansı'nın verdiği haberde, Kıbrıs Rum yönetiminin, Kıbrıs Federe Devleti'nden Magosa limanı dâhil olmak üzere Maraş kentinin Rumlara iade edilmesini istediği iddia edildi (Ekspres Halk, 18 Eylül 1980). Ancak bu iddia ile ilgili iki taraftan da bir açıklama gelmedi. Kıbrıs konusu özellikle Yunanistan'da Papandreu döneminin başlamasıyla çıkmaza girdi. Yunan hükümeti Kıbrıs konusunda toplumlararası görüşmeler yapılması taraftarı değildi. Papandreu, Kıbrıs konusunun uluslararası platforma taşınması ve Türk yönetiminin zor durumda kalması için yoğun uğraş içine girdi. Bu durum da iki taraf için diyalog yolunun kapanmasına sebep oldu. Tüm bu zorlu süreç 15 Kasım 1983 tarihine kadar devam etti. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile Kıbrıs konusunda yeni bir dönem başladı (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1996: 604).

Ülkeler arasında bu olaylar yaşanması sadece devletlerarası ilişkileri etkilemedi. Türkiye'de ordunun yönetime el koymasının dünya basınında yer alması borsalarda da bir etki yarattı. Özellikle Londra Borsası'nın bu durumdan etkilendiği belirtilirken, kapanış günü olan cuma sabahı altın fiyatlarında büyük bir artış olduğu görüldü. Altının son 7 ayın en yüksek seviyesine yükseldi. Altın; açılışta hızla yükselişe geçip, 693,5 doları gördü. Gelen haberlerin netleşmeye başlamasıyla altın kapanışı 687,5 dolar olarak yaptı (Ticaret, 15 Eylül 1980).

Özetle batılı ülkeler, Türkiye’de yaşanan bu durumu 3 konu üzerinde değerlendirdi. İlk olarak Kıbrıs konusu ele alındı. Kıbrıs Rum yönetimi ile Kıbrıs Türk Federe Devleti arasında yapılacak görüşmelerin önemi üzerinde duruldu. İkinci konu; Yunanistan meselesi idi. Özellikle Türkiye’nin Yunanistan’ın NATO askeri kanadına dönmesi konusunda sergileyeceği tavır dünya basını tarafından takip edilmekteydi. NATO askeri ve siyasi yetkilileri ile Yunanistan hükümeti arasında yapılacak görüşmeler sırasında, Türkiye’nin nasıl bir tutum sergileyeceği merakla beklenmekteydi. Son önemli konu ise, Türkiye’de yaşanan terör olaylarına karşı alınacak önlemlerdi. Özellikle sağ ve sol terör örgüt ve üyelerine karşı, ordunun alacağı önlemlerin terörü durdurup durdurmayacağı meselesi üzerinde durulmaktaydı (Ekspres Halk, 14 Eylül 1980).

Sonuç

Türkiye, 12 Eylül 1980 gününe yeni bir darbe haberi ile başladı. Askeri müdahale sonrasında başta siyasi alanda olmak üzere ekonomi, sosyal ve kültürel hayatta bazı değişiklikler ve kısıtlanmalar yaşandı. Ülkede yaşanan bu gelişmeler sadece ülke basınında değil yabancı basında da geniş yer buldu.

Emir komuta zincirinin bir kez daha yönetime el koyması sonrasında gözler batı ülkelerine çevrildi. Konu ile değerlendirmelerde ortak kanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde işleyen bir demokrasi amacıyla Türk askerinin ülke yönetimine el koymak zorunda kaldığı fikri idi. Askeri müdahale nedeniyle endişeli olduğu ancak seçilmiş hükümete karşı gerçekleştirilen bu müdahalenin kısa sürede yerini yeniden demokrasiye bırakacağını ümit ettiklerini belirten açıklamalar yapıldı. Türk askerinin özellikle de darbenin başında yer alan Kenan Evren’in yaşanan terör olaylarına karşı başarılı olup olmayacağını ise merakla takip edileceği vurgulandı. Ülkede son 20 yıl içinde büyük olaylar yaşandığını ve yaşanan bu olaylara karşı kesin çözümlerin üretilmemesi nedeniyle sürecin yaşandığı iddiası sıkça dile getirilmekteydi. Yapılan açıklamalarda dikkati çeken bir diğer önemli husus da ülkelerin yaşananlara karşı sert tepki göstermekten kaçınması ve ılımlı bir yaklaşım sergilemesi oldu. Bürokratların açıklamalarında darbe kelimesi yerine askeri müdahale kelimesini tercih etmeleri ise dikkatlerden kaçmadı.

12 Eylül müdahalesinin NATO üyeleri tarafından nasıl karşılanacağı merak edilmekteydi. Konu ile ilgili basında ilk değerlendirmeler sonucunda NATO üyelerinin durumu olumlu karşıladığı anlaşıldı. Ordunun yönetime el koyması ile ülkede her şeyin yavaş yavaş bir düzene gireceği, askerinin ülkede ekonomi ve terör konusunda istikrar sağladıktan sonra kışlasına döneceğini umut ettiklerini açıkladılar.

Merkezi Brüksel olan Ortak Pazar (Avrupa Ekonomik Topluluğu) da yayınladığı kısa bildiriye Türkiye’nin yakından takip edileceğini açıkladı. Açıklamada; Türkiye ile sadece ortaklık antlaşmalarının olmadığı, dostluk ve inanç birliği ile bağlı oldukları ifade edilirken insan hakları konusunda da dikkatli olmaları konusunda Türkiye’ye uyarıda bulundu.

12 Eylül 1980 Darbesi ile birlikte özellikle Kıbrıs Rum yönetimi ile Kıbrıs Türk Federe Devleti arasında yapılacak görüşmeler üzerinde duruldu. Askeri müdahaleyi gerçekleştiren kadronun bu görüşmelere karşı tavrı konusu da merakla beklenmekteydi. Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin yaşananlara nasıl bir tepki vereceği de bir diğer önemli husustu. Kısa bir süre sonra merakla beklenen soru cevabını buldu. Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş Evren’e bir mesaj gönderdi. Mesajda, müdahalenin Türk Milleti adına hayırlı olması dileklerinde bulunulduğu açıklandı. Rum kesiminin de durumdan rahatsızlık duymadığı aksine siyasi çevrelerce durumun olumlu karşılandığını belirtildi. Ordunun müdahalesi ile devletlerarasında yeni bir süresin yaşanacağı beklenmekteydi.

Türkiye’de yaşanan askeri darbe ile sessizliğe bürünen devlet Yunanistan oldu. İlk olarak iki devlet arasında yapılacak olan toplantıyı erteleyen Yunanistan konu ile ilgili açıklamalarda bulunmaktan kaçındı. Darbe sonrası ise iki ülke arasında en önemli konu başlığı MGK’nın Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesi karşısında nasıl bir yol izleyeceği sorusu oldu.

Sonuç olarak darbe sonrası, dış basın ülke gündemini yakından takip etti ve gelişmeleri dünya kamuoyuna duyurdu. Yaşanan bu olayın son 20 yılda 3. kez tekrarlandığı hatırlatıldıktan sonra, gerçekleştirilen askeri müdahale sırasında ülkede kan dökülmediği bilgisi verildi. Türkiye’de yaşanan bu durumun, devletler tarafından sürpriz olarak karşılanmadığı görüldü.

Kaynakça

Kitaplar

- AHMAD, FERÖZ. Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980), Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayın, 2010.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, Demokrasinin Sonbaharı (1978-1979), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARSLAN, ESAT, “1980 Öncesi İstikrarsızlık Döneminin Demokrasimize Olumsuz Yansımaları”, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı, İstanbul Üniversitesi, 28.09.2005, İstanbul, 2005.
- BEYOĞLU, Süleyman, Askeri Darbelerin Demokratik Hayatımıza Etkileri, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu (28.09.2005), İstanbul, İstanbul Üniversitesi. 2005.
- BİRAND, Mehmet Ali, 12 Eylül Saat:04.00. İstanbul, Karacan Yayıncılık, 1984.
- DEVA, Ercan, ŞİFRE: K.Ö.Ş.K, Ankara, Ümit Yayınevi, 2000.
- DOĞAN, D. Mehmet, Türkiye’de Darbeler, Müdahaleler ve Siyasî Sistem, İstanbul, İz Yayın, 1997.
- DONAT, Yavuz, Buyruklu Demokrasi, 1980-1983, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- EVREN, Kenan, Kenan Evren’in Anıları 1, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990.
- EVREN, Kenan, Kenan Evren’in Anıları 2, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR, Cem, vd. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Ankara, 1996.
- Komisyon, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- NADİR, Nadi, 7 Mayıs’tan 12 Mart’a, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972.
- ÖZATA, Murat; KAAN, Oğuz, “Türkiye’de Gerçekleşen Askeri Müdahalelerin İngiliz ve Amerikan Basınına Yansımaları”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, 404-414, 2021.
- PEKEL, Vedat, “Tariş Dersleri”, Yurt ve Dünya, Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Sorunları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 19, 7-9. 1980.
- TEK, Hayati, Darbeler ve Türk Basını, Ankara, Atılım Yayınevi, 2003.
- YALANSIZ, Nedim, Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002), İstanbul, Buke Kitapları, 2006.

Ansiklopediler

- Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı, İstanbul, Hür-Ofset Matbaası, 1978.
- Hürriyet 1979 Yılı Ansiklopedik Yıllığı, İstanbul, Hür-Ofset Matbaası, 1979.

Gazeteler

- Cumhuriyet
Ege Telgraf

Ekspres Halk

Hürriyet

Milliyet

Ticaret

Yeni Asır

İnternet

(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144>, erişim:11.04.2022)

(<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/abd-gizli-diplomatik-belgelerinde-12-eylul-darbesi>,
erişim:12.04.2022)

(<https://kriterdergi.com/medya-kritik/timein-darbeleri>)